

Lenka Németh Vítová, Marta Pató

KORTÁRS CSEH PRÓZA

Bevezetés

A cseh irodalom létezéséről a magyarországi nyilvánosság Hašek *Švejk* című regényének magyar fordításával vett tudomást. Ám a magyar olvasók a cseh irodalom és kultúra mint jelenség iránt csak az 1968-as szovjet inváziót követően kezdtek komolyabb érdeklődést mutatni, amikor a fokozatos olvadás jeleit mutató magyarországi környezetben a prágai tavasz íróinak műveit kezdték fordítani, illetve olvasni. Különösen Bohumil Hrabalt fogadta be a magyar közönség, de igen nagy sikert könyvelhettek el Milan Kundera esszéi, drámái és prózai művei is.

Magyarországon a cseh irodalommal hagyományosan az egyetemek és akadémia keretei között foglalkoznak. A cseh irodalom története iránt érdeklődők számára rendelkezésre áll egy mintegy ezeroldalas, kronologikus kötet.¹ A cseh kultúra és kulturális transzfer² témaköreit összetettebb módon tárgyalják a bohemisztika avatott képviselői, Berkes Tamás,³ Mészáros Andor,⁴ Kovács Eszter,⁵ illetve Kiss Szemán Róbert⁶ monográfiái. A diákok kezdeményezése nyomán jött létre a Szláv textus című internetes folyóirat, amely a kortárs irodalmi műveket recenzálja.

A cseh irodalom és kultúra képét ugyanakkor egészen más módon alakította a népszerűsítő irodalom és publicisztika. Említést érdemel Mariusz Szczygieł lengyel újságíró cseh környezetben is széles érdeklődést kiváltó kötete.⁷ Sajátos műfajt képviselnek Tomáš Mazal⁸ hrabali

1 *A cseh irodalom története a kezdetektől napjainkig*, szerk. HEÉ Veronika – HANKÓ B. Ludmilla, ELTE, Budapest, 2003.

2 A kulturális transzfer fogalmáról lásd: GÖRÖZDI Judit, *Nyomulás hajszálereken = Volt egyszer egy kiadó*, szerk. Rudolf CHMEL, Kalligram, Budapest, 2020, 184.

3 BERKES Tamás, *Ködképek a cseh láthatáron: irodalom- és eszmetörténeti tanulmányok*, Kalligram, Pozsony, 2009.

4 MÉSZÁROS Andor, *A cseh elem a magyar polgárosodásban*, Szent István Társulat, Budapest, 2011.

5 KOVÁCS Eszter, „Légy csebeknek pártfogója, magyaroknak szószállója...” (Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig), OSZK–PPKE, Budapest–Piliscsaba, 2015.

6 KISS SZEMÁN Róbert, „Támaszkodva, támasz nélkül...” (A katolikus irodalom középeurópai alakváltozatai), ELTE Eötvös, Budapest, 2018.

7 MARIUSZ SZCZYGIEL, *Gottland, Teremt magadnak édenkertet!* ford. MIHÁLYI Zsuzsa, Európa, Budapest, 2009.

stílusú, illetve a fordító és bohémofil Kocsis Péter⁹ személyes hangvételű útikalauzai.

A fordítási irodalom kiadása terén, a civil szférában tevékeny a Bohémia Baráti Kör is. A budapesti Cseh Centrum együttműködik a magyar bohémistákkal, támogatást nyújt, illetve programokat szervez az érdeklődők számára. A brünni Morvaországi Könyvtár a cseh irodalom külföldi támogatásának céljával irodalmi portált üzemeltet (Cseh Irodalmi Központ, www.czechlit.cz), amely a kiadók és a fordítók számára is értékes forrás: az oldalakon áttekintést kaphatnak az irodalmi díjakról és a díjnyertes művekről, elemzéseket találhatnak konkrét művekről, továbbá megtalálhatják az ügynökségek elérhetőségét.

A cseh szépirodalom a kortárs magyar fordításokban

A leggyakrabban magyar nyelvre fordított cseh szerző Vladimír Holan (1905–1980), számos magyar költő tolmácsolta a műveit, a kortársak közül feltétlen említést érdemel Tőzsér Árpád, Tóth László, Csehy Zoltán, Polgár Anikó és Vörös István. Utóbbi szerzőként esszéivel és költészetével immár több mint harminc éve a cseh irodalom iránti rendszeres figyelméről tesz bizonyosságot. A klasszikusok, az említett Holan mellett Holub, Vrchlický, Blatný, Skácel, Březina, Halas és Zahradníček műveit és kortárs cseh szerzőket is fordít, csak példaként említjük Petr Hruška (1964), Ivan Wernisch (1942), Petr Borkovec (1970), Lenka Daňhelová (1971) költészetét. A kortárs cseh költészet szerzőit (Lenka Daňhelová, Jaromír Typlt) fordítja Robert Svoboda is, akinek viszont jóval terjedelmesebb a teljesítménye fordított irányba: a cseh olvasók az ő tolmácsolásában ismerik Esterházy Péter és mások prózai munkáit.

A fiatalabb generáció fordítóinak egész sora Vörös Istvántól kapott indíttatást és szakmai alapokat. Beke Márton az ezredfordulón volt különösen aktív, elsősorban Miloš Urban, Jiří Hájíček, Antonín Bajaja prózai munkáit, az utóbbi időben a cseh–amerikai szerző Jan Novák (1953) művét¹⁰ fordította. Vörös István tanítványa a Prágában élő Csoma

8 Tomáš MAZAL, *Bobumil Hrabal zajos magánya*, ford. Kocsis Péter – Svoboda Róbert, Sziget, Budapest, 2003; MAZAL, *Szalom a Parnasszusra. Útikalauz Bobumil Hrabal nyomában*, ford. Molnár Éva – Polgár László, Te-art-rum, Budapest, 2017.

9 Kocsis Péter, *Egy sőremigráns naplójából*, Hibernia Nova, Budapest, 2020.

10 Jan Novák, *Beton szívű nagyapám*, ford. Beke Márton, Kalligram, Pozsony, 2013.

Borbála, akinek a fordításai révén a magyar olvasók többnyire az úgynevezett „cseh szerzői humor”¹¹ képviselőit kapják kézhez. Példaként említhető a nagy, tragikus történelmi időköt megélt családok kis történeteit elbeszélő Irena Dousková (1964) prózája,¹² amelynek forrásvidéke a nem humoros időköt humorosan elbeszélő irodalom. A regények egyúttal olyan témákat is megnyitnak a nyilvánosság felé, amelyekre a cseh irodalmi környezet is érzékenyen reagált és értékelt. Ennek illusztrálására szolgálhat a Prágában született afrikai–cseh szerző, Tomáš Zmeškal (1966) identitásregénye,¹³ de Csoma Borbála fordításai közül figyelmet érdemelnek Emil Hakl (1958) elbeszélései¹⁴ is. Ugyanakkor arra is utalunk, hogyan közvetíti a női szerzők utóbbi évtizedben tapasztalt erőteljes hullámát. Az említett Dousková mellett fontos jelenség Kateřina Tučková (1980) regényeinek¹⁵ megjelentetése, illetve Daniela Hodrová (1946) kötetének¹⁶ fordítása, amely a posztmodern esszé-prózát honosította meg, és magyar környezetben az Esterházy Péter nyelvi fordulatát követő irodalmi vonulattal rokonítható.¹⁷

A kortárs fordítógeneráció fiatal képviselője Juhászné Hahn Zsuzsanna, akinek első fordítása Dora Kaprálová (1975) prózája¹⁸ volt, amely talán azért is vonta magára a magyar recenzensek figyelmét, mert a Berlinben élő szerző elbeszéléseinek válogatása felülemelkedik a szűk csehországi horizonton, illetve talán azért is, mert sajátos párbeszédet folytat Esterházy Péter szövegével. További fordításai között szerepel Petra Soukupová (1982) minimalista prózája,¹⁹ illetve a brünni Jan Němec (1981) nagy ívű regénye.²⁰ Szintén Juhászné Hahn Zsuzsanna fordításában jelennek meg 2021-ben Pavla Horáková²¹ (1974) és a nagy

11 A szerzők tipizálása során Andrea Králíková művére támaszkodunk, aki monográfijában a kortárs cseh irodalom paraszövegeinek sorsát követte nyomon a német irodalomban. Lásd Andrea KRÁLÍKOVÁ, *Autorské tváře v knižních zrcadlech: obrazy autorů současně české literatury v perspektivě kulturního transferu*, Pistorius & Olšanská, Příbram, 2015, 28.

12 Irena Dousková művei: a *Hasek*, a *medve*, a *Dárda*, az *Anyegin ruszki volt* és a *Weöres Csepel*. Mindegyik kötet Csoma Borbála fordításában jelent meg, a pozsonyi Kalligramnál.

13 Tomáš ZMEŠKAL, *Az ékirásos szerelmeslevél*, ford. CSOMA Borbála, Typotex, Budapest, 2013.

14 Emil HAKL, *Szülőkről és gyermekekről*, ford. CSOMA Borbála, Typotex, Budapest, 2015.

15 Kateřina TUČKOVÁ, *Üldözött istennők*, ford. CSOMA Borbála, Kalligram, Pozsony, 2016; valamint TUČKOVÁ, *Gerta Schnirch megburcoltatása*, ford. CSOMA Borbála, Kalligram, Pozsony, 2012.

16 Daniela HODROVÁ, *Két szín alatt*, ford. CSOMA Borbála, Typotex, Budapest, 2017.

17 Lásd GÖRÖZDI, *I. m.*, 185.

18 Dora KAPRALOVÁ, *Egy férfi. Válasz Esterházy Péternek*. Typotex, Budapest, 2016.

19 Petra SOUKUPOVÁ, *Eltűnés*, Napkút, Budapest, 2016.

20 Jan NĚMEC, *A fény története: egy fotográfus életregénye*, Noran, Budapest, 2017.

21 Pavla HORÁKOVÁ, *A valóságértelmezés elmélete*, Galaktika, Budapest, 2021.

közönségsikernek örvendő Alena Mornštajnová²² művei. A fiatalabb generáció sajátos zsánerek iránti érzékenységére jellemző Hanzelik Gábor fordítói teljesítményének két példája, jelesül Ondřej Štindl²³ (1966) posztapokaliptikus, illetve Petr Stančík (1968) disztópikus regénye.²⁴ Az említett új fordítónemzedéket képviseli Flóra Peťovská, akinek az átfogó munkája²⁵ kalauzként szolgál a kortárs cseh irodalom iránt érdeklődők számára. Peťovská az ELTE doktoranduszaként a cseh–magyar kulturális transzfer elméleti kérdéseivel foglalkozik, de maga is fordít cseh irodalmat. Az általa tolmácsolt kortárs szerzők közös sajátossága, hogy kétnyelvű közegben élnek, illetve a kétnyelvűség tapasztalatát dolgozzák fel: Jaroslav Rudiš (1972) regénye²⁶ a cseh- és németországi élettapasztalait tematizálja; Matěj Hořava (1980) elbeszélései²⁷ a romániai Bánságban élő cseh falvakban megélt kalandjairól számolnak be. A cseh és orosz világban otthonos Dora Csehova (1971) regénye²⁸ ismét csak szélesebb nyelvi és tapasztalati távlatokat nyit a világ értelmezésére. Flóra Peťovská 2017-ben saját kiadót alapított, amelynek fő profilja elsősorban a cseh és szlovák művek, a színvonalas gyermekirodalom és újabban az úgymond felnőtteknek szánt szépirodalmi munkák kiadása. Az öntevékeny, nonprofit egyesület által fenntartott kiadó kitűnő fordítói hálózattal és széles szakmai összefogással dolgozik, igényes megjelenéssel, eredeti borítókkal és grafikai munkával hívja fel a figyelmet. Kiadványaik között, Petr Stančík, Petra Soukupová és Pavel Šrut²⁹ kötetei mellett érdemes megemlíteni az amerikai–cseh képzőművész Petr Sís (1949) önálló szerzői munkáját.³⁰

A cseh–magyar kulturális transzfer tárgyalása és értékelése vonatkozásában hangsúlyozni szeretnénk a fordítók kiemelkedő szerepét: egy-egy név az olvasók számára a válogatás és a fordítás minőségének a garanciáját jelenti. Az eddig mondottak értelmében a szerzők³¹ neve mellett a fordító nevének feltüntetése is a recepció fontos tényezője. Ez

22 Alena MORNŠTAJNOVÁ, *Hana*, Csirimójo, Budapest, 2021.

23 Ondřej ŠTINDL, *Interzóna*, Metropolis Media, Budapest, 2017.

24 Petr STANČÍK, *Mímiamalom*, Metropolis Media, Budapest, 2016.

25 Flóra PEŤOVSKÁ, *Fordíts le! Kortárs cseh irodalom 2000–2015*, Cseh Centrum, Budapest, 2016.

26 Jaroslav RUDIŠ, *Nemzeti sugárút: magányos bunyósok klubja*, Typotex, Budapest, 2017.

27 Matěj HOŘAVA, *Pálinka: prózák a Bánáttól*, Typotex, Budapest, 2018.

28 Dora CSEHOVA, *Nem akartam Lenin lenni*, Noran-Libro, Budapest, 2017.

29 Pavel ŠRUT, *Zoknifalók*, Csirimójo, Budapest, 2021.

30 Petr SÍS, *A fal avagy Hogyan nőttek fel a vasfüggöny mögött*, Csirimójo, Budapest, 2019.

31 A szerzők tipológiájához lásd: Andrea Králíková, *I. m.*, 28.; valamint Ivo Říha – Jiří Studený, *Sedm statečných a spol., Próza psaná ženami v kontextu současné české literární kultury*, Univerzita Pardubice, Pardubice, 2015, 167.

is indokolja, hogy megemlítsük az idősebb, nagy életművel rendelkező fordítógenerációk tagjait, akik életművének jelentékeny része a múlt évezred utolsó évtizedeire tehető. A Hašek és Hrabal fordításairól ismert Körvélyesi Klára (1943–2020) utolsó munkája a középgenerációs Radka Denemarková (1968) prózai műveinek³² tolmácsolása. Detre Zsuzsa, aki szintén a klasszikusnak számító szerzők magyar környezetbe ültetésével vonult be a nagy fordítók élvonalába, egy kortárs szerző, Tereza Boučková az anyasági kudarcait taglaló, megjelenése óta az irodalmi körökön kívül is viharos vitákat kiváltó művét³³ jelentette meg. Ugyanakkor Detre Zsuzsa egy avantgárd klasszikus szerző, Jíří Weil (1900–1959) három prózai művét³⁴ is lefordította az elmúlt években. Figyelemre érdemes továbbá a hosszú fordítói múlttal rendelkező Kovács László, egyebek között Václav Havel és Egon Bondy fordítója, aki az utóbbi időben a legtöbbet fordított cseh szerző, a Párizsban élő Patrik Ouředník³⁵ műveinek egész sorát mutatta be a magyar olvasóközönség számára.

Általában elmondható, hogy valamennyi itt említett fordító magasfokú nyelvi készségekkel és széles körű ismeretekkel rendelkezik a forrás- és célnyelv irodalmát illetően egyaránt – kétségtelen, hogy alapvető szerepet játszanak a cseh–magyar kulturális transzfer területén. Amennyiben összehasonlítjuk a teljesítményüket a cseh irodalmi életben értékelt és az idegen nyelvű fordításra ajánlott művek lajstromával,³⁶ megállapíthatjuk, hogy a kortárs fordítók nem csupán szorgosan követik a piaci trendeket, és igyekeznek a magyar olvasók kezébe adni a cseh irodalom legfrissebb kötetait, de képesek visszaadni annak műfaji és tematikus sokszínűségét is. Utalnunk kell arra is, hogy a fordítók nem ragadnak le a jól bevált szerzőknél, ám nem követik kritikátlanul a piaci hullámokat sem, amely hagyomány minden bizonnyal a korábbi évtizedek kiváló kiadói gyakorlatának is köszönhető. Ilyen értelemben is kiemelkedő jelentősége volt a Szigeti László nevével összeforrott pozsonyi Kalligram Kiadónak, amely a 90-es évek optimizmusában fogant, és egyedülálló módon tükrözte a cseh–magyar kulturális élet

32 Radka DANEMARKOVÁ, *Hitler pénze*, Európa, Budapest 2009; DANEMARKOVÁ, *Ki dörmöböl?* Európa, Budapest, 2007.

33 Tereza BOUČKOVÁ, *A Kakas éve*, Carthaphilus, Budapest, 2011.

34 Jíří WEIL, *Moszkva – A bátár*, Park, Budapest, 2018; Jíří WEIL, *Mendelssohn a tetőn*, Park, Budapest, 2013; Jíří WEIL, *Élet csillaggal*, Park, Budapest, 2015.

35 Patrik OUŘEDNÍK, *Europeana*, Kalligram, Pozsony, 2009; OUŘEDNÍK, *Ad acta*, Kalligram, Pozsony, 2009; OUŘEDNÍK, *A buszonnégyes év*, Kalligram, Pozsony, 2007; OUŘEDNÍK, *A megfelelő pillanat, 1855*, Kalligram, Pozsony, 2006.

36 Alena FIALOVÁ, *Czech prose since 2000*, <https://www.czechlit.cz/en/feature/czech-prose-since-2000/> [Utolsó hozzáférés: 2021. 03. 15.]

élenk szellemi forgalmát, magas szintű szakmai ethoszát. A jelenlegi helyzetben a kiadóknak természetesen egy másféle kihívással is szembe kell nézniük, amennyiben a nyilvános teret – az internetes csatornák megnyílását követően – áttekinthetetlen mennyiségű és minőségű irodalmi szöveg árasztja el.³⁷

A 2000–2010 közötti időszak cseh irodalmát feldolgozó komplex kritikai munka³⁸ az évtized irodalmi termését kísérli meg tematikai alapon osztályozni, amely szerint négy fő irányzat figyelhető meg: 1. adekvát kifejezési formák keresése; 2. visszatérés a történelmi témákhoz; 3. egzotikum; 4. a személyes, belső drámaiság prózái. Ennek nyomán szintén tematikai csoportosításban mutatjuk be a kortárs irodalom tendenciáit.

Regionalizmus

Már az 1989-es fordulatot követően, majd még hangsúlyosabban az új évezredben a cseh irodalomban megfigyelhető egy olyan irodalmi hullám, amely különböző lokális témákkal vonatkozik Morvaországra, amely egyébként a Cseh Köztársaság három történelmi részének egyike (a Cseh Korona és Szilézia csehországi régiói mellett). Az irodalmi szövegek is tükrözik ennek a sajátos régiónak a belső földrajzi, etnográfiai, illetve az identitásformáinak sokszínűségét,³⁹ a szerzők is rendszerint személyes viszonyt ápolnak Morvaországgal (például születési hely, gyermekkor, lakhely stb.)⁴⁰.

37 *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, szerk. Alena FIALOVÁ, Academia, Praha, 2014.

38 *Uo.*, 341–344.

39 Példaként említhető a progresszív morva főváros, Brno/Brünn, amely az egyedülálló funkcionalista építészeti remekmű, a Vila Tugendhat okán felkerült az UNESCO által védett szellemi kulturális örökség listájára; említhető továbbá Třebíč városa, amely a zsidó emlékhelyek miatt került fel ugyanarra a listára, illetve a népi hagyományok ápolásának köszönhetően az ugyanezen megtisztelő címet kiérdemelt Slovácó. A Vila Tugendhat Simon Mawer: *The Glass Room* című, Man Booker Prize-díjra jelölt regénye számára nyújtott inspirációt (Simon MAWER, *The Glass Room*, Other Press, New York, 2009), amelynek filmes változatát Julius Ševčík rendezte (*The Glass Room/ The Affair*, 2019).

40 Figyelmet érdemel egy sor más szerző is: Alena MORNŠTAJNOVÁ (*Hana*, 2017), Josef FORMÁNEK (*Umřel jsem v sobotu*, 2011), Josef URBAN (*Habermannův mlýn*, 2001), Jan VRAK, Petr MOTÝL, Michal Přibáň, illetve egy antológia is (*Kdybych vstoupil do Kauflandu, byl bych v Brně. Brno v české poezii*, szerk. Dora KAPRÁLOVÁ, 2009). Egy további példa a kizárólag az Ostravak Ostravski álnéven ismert népszerű blogger (a blog keletkezési ideje 2004–2006, a szövegek 2004 és 2007 között több kötetben is megjelentek). Morvaország és a „morvaság” a ma már klasszikus szerzők műveiben is megtalálható – utalhunk a legismertebbekre: Ludvík VACULÍK (*Sekyra*, 1966), Milan KUNDERA (*A třeřa*, 1967), Květa LEGÁTOVÁ (*Želary*, 2001; *Jozova Hanule*, 2002), Ivan LANDSMANN (*Pestré vrstvy*, 1999), illetve a szlovák író, Rudolf SLOBODA (*Narcis*, 1995).

Jellemző módon az idősebb generáció képviselői fordulnak fiatal-ságuk kora és helyszínei felé, éppen ezért elbeszéltek szövegeikben nem csekély szerepet kapnak a kitüntetett jelentőségű építészeti elemek (épületek, kávéházak, átjárók stb.), amelyek megfelelő környezetet biztosítanak a szemiotikai és/vagy mitizáló szándékok számára. A csehnémet író, Ota Filip (1930–2018) *Lojzík Lapáček mennybemenetele*⁴¹ című regénye az északmorva (részben sziléziai) Ostravában játszódik, alapvető témája a helybéli csehek, lengyelek, németek és zsidók együttélése. A multikulturális társadalom történelmileg változó konfliktusait mintegy ellensúlyozza a város stabil architektúrája, illetve a néha már álomszerű perspektíva mintha az elveszett régmúlt időket vetítené elénk. Jiří Kratochvíl (1940)⁴² valóság és fikció törekeny határvonalán egyensúlyozó prózáját⁴³ egyértelműen uralják Brünn építészetének kivételes elemei. Antonín Bajaja (1942) regénye⁴⁴ a közép-morvaországi város, Zlín korszakos változásait írja le: a város korábban a Baťa cég világhírű cipőgyáráról volt ismert, majd arról a süllyedésről, amelyet „az első csehszlovák munkáslányok” utaló Gottwald városnév jellemezett. A közép- és fiatal generáció szerzői az adott helyet gyakran a nézőpont egyfajta kopernikuszi fordulatával mutatják be. Az Ostravához kötődő prózaíró Jan Balabán⁴⁵ (1961–2010) elbeszéléseinek *Szünidő*⁴⁶ című gyűjteménye számára a város nem éppen központi téma, ugyanakkor teljesen új interpretációs lehetőségekkel ruházza fel. Az egykori sematikus ábrázolás „Ostrava – az ország acélszíve”, avagy a „fekete Ostrava” helyett a felszín alatti „gyöngyök a mélyben” hrabali poétikáját idézi meg. Jaroslav Rudiš (1972) író és Jaromír 99 (Jaromír Švejdík alkotói álneve) képzőművész közösen teremtették meg az északmorva Jeseník hegyvidékének irodalmi képét az *Alois Nebel* címen megjelent (2003, 2004, 2005) képregény-trilógiában (a szerzők elnevezése szerint „rajzolt regény”),⁴⁷

41 Ota FILIP, *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*, Český Spisovatel, Praha, 1994.

42 Magyarul: *Kushadj, bestia!* (2005, DETRE Zsuzsa fordításában), *Szomorú isten* (2003, KOLOSZÁR Péter), *Éjszakai tangó avagy Egy századvégi nyár regénye* (2001, KOLOSZÁR Péter), illetve a cseh szerzők elbeszéléseinek antológiája: *Huszadik századi cseh novellák* (2006).

43 *Avion*, 1995. Az Avion a Brünn központjában található épület elnevezése, amelynek építészeti struktúrája inspirálta a hasonló című regény kompozícióját.

44 Antonín BAJAJA, *Na krásné modré Dřevnici*, Host, Brno, 2009.

45 Magyarul megjelent írásai: BAJAJA, *Hová lett az angyal?*, ford. KOLOSZÁR Péter, Noran Libro, Budapest, 2019; illetve lásd még a *Huszadik századi cseh novellák* (2006) című antológiát.

46 Jan BALABÁN, *Prázdniny*, Host, Brno, 2007.

47 Rotoszkópiás technikával animációs filmet is rendezett Tomáš LUŇÁK (*Alois Nebel*, 2011).

amelyben a konkrét helyszínek valós képeit részben elmosódva, mintegy ködben látjuk – ami talán a főhős lelki betegségének következménye, de az is lehet, hogy a vidék ma már kiolvashatatlan multikulturális múltjára utal. Kateřina Tučková (1980) művei tüzetes előkészületek – archívumokban végzett alapos kutatómunka és személyes interjúzás – nyomán keletkeztek. Egyik, már bestsellerré vált regényében egy elfeledett délmorva „mágikus” néphagyományt idéz meg.⁴⁸ Traumatikus történelmi események rekonstrukciója (mint a brünni halálmeneté, amelyben maga is részt vett) után keletkezett regényeiben a brünni polgárság kiüzetésének sokáig mellőzött történetét eleveníti fel.⁴⁹

Számadás a kitelepítés múltjával

A csehek és németek együttélése, pontosabban a második világháborúval összefüggő problémák a cseh irodalomban mint a legjelentősebb témák egyike bukkant fel az új évezredben. Az 1989-ig közkeletű ideológiai kép, ti. a náci németek gonoszságával szemben a csehek szenvedései, már a 20. század 90-es éveiben szélesebb közönség számára problematikusá kezdett válni, és a korábban tabuként kezelt téma talán ezért is tett szert egyre nagyobb vonzerőre.⁵⁰ Elsősorban a Szudétavidék néven ismert határ menti régiókat kell említeni, amelyek különleges történelmi és kulturális múlttal bírnak: a 13. század óta a határ cseh oldalát is német lakosság lakta, amely sajátos nyelvi és tradicionális életformákat követett egészen a 20 századig anélkül, hogy beolvadt volna a cseh környezetbe. A vidéken legalább a 10. század óta a zsidó népesség is jelen volt, akik szintén saját hagyományaik szerint éltek, ugyanakkor egy részük a cseh, illetve a német közösségekhez asszimilálódott. A II. világháború idején, illetve után a vidék multikulturális jellege megszűnt, részben a zsidó lakosság deportálásával, részben

48 Kateřina Tučková, *Üldözött istennők*, ford. CsOMA Borbála, Kalligram, Pozsony, 2016.

49 Kateřina Tučková, *Gerta Schnirch megburcoltatása*, ford. CsOMA Borbála, Kalligram, Pozsony, 2012; Tučková, *Fabrika*, Host, Brno, 2014. (A Gyár. A textilbárók története a „morva Manchesterből”).

50 Különösen a közép- és fiatal generációk műveiben, lásd például David JAŘAB (*Za vodou*, 2014); Jakuba KATALPA (*Němci. Geografie ztráty* [Németek, Egy hiány geográfiája], 2012); Kateřina Tučková (*Gerta Schnirch elburcoltatása*, 2009, magyarul 2012); Josef URBAN (*Habermannův mlýn*, 2010); Dalibor FUNDA (*Poslední promítač ze Sudet*, 2010); Martin FIBIGER (*Anděl odesel*, 2008, *Aussiger*, 2004.); Jaroslav RUDÍŠ (*Grandhotel*, 2006), Radek FRIDRICH (*Erzberz*, 2002).

a németek kiűzése/elüldözése/kitelepítése⁵¹ következtében. Ezek a vidékek elveszítették a nem cseh ajkú lakosságuk nagy részét, viszont büntetőzónává, a feledés és az anarchia terepévé váltak. Ám miközben a kommunista rendszer propagandája 1948 és 1989 között a németek büntetteit folyamatosan kiaknázza, a csehek által a zsidó és különösen a német polgártársaikkal szemben elkövetett hasonló cselekmények rejtve maradtak 1989-ig. Ugyanakkor voltak és vannak szerzők, akik igyekeztek műveik révén ezeket a vidékeket újra kapcsolatba hozni az ország többi részeivel, az irodalom eszközeivel formálva és (re)konstruálva a földrajzi terek alakzatait.

Radka Denemarková (1968) regénye (*Hitler pénze*, 2006, magyarul 2009)⁵² egy német nemzetiségű zsidó nő történetét írja le, aki előbb csehszlovák, majd cseh állampolgárként rendszeresen visszajárt a korábbi családi birtokukra, egy Puklice⁵³ nevű faluba. Először 1945 nyarán látogatott vissza a szülőfalujába, azzal a bizonyossággal, hogy hazatérhet a helyre, amely megúsza a háborút – ahonnan viszont eltűnt a családja. Az elkövetkező fél évszázad folyamán többször is visszatért, miután a családját felmentették a náci kollaboráció vádjá alól, kizárólag azzal a céllal, hogy valamilyen formában megemlékezzen a családjáról. Noha a regény a holokauszt néven ismert időszak után játszódik, az igazságtalan és erőszakos cselekmények brutális, már-már naturalisztikus leírásával helyenként mégis a genocídium képeit idézi. A „tér”, pontosabban a térre igényt tartó emberek ellenállása, akik a helyhez tartoztak és továbbra is igényt tartanak az odatartozáshoz, a főhős várakozásaihoz képest is erősebbnek mutatkozik. A főhős szükségét érzi a hagyomány folytatásának, az emlékek megőrzésének, és ez az igénye fokozatosan erősödik. Halála után az unokája igyekszik jogi elégtételt kiharcolni, akinek célja viszont már nem a hely emlékezetének visszaállítása, hanem az elkövetett bűntettek jóvátétele. A mindentudó narrátor kurtán fűzi hozzá: „[...] olyan harcot hirdetett, amely egyik fél javát sem fogja szolgálni”. Radka Denemarková regénye sok tekintetben reprezentatívnak tekinthető. Az emlékezetre épített narratíva révén

51 A kiűzés/elüldözés/kitelepítés terminológia használata élénk viták tárgya a szakértők (történészek, irodalmárok, társadalomtudományok képviselői) körében és a sajtóban egyaránt. Az *Antikomplex* mozgalom számos publikációval, oktatási programmal segíti az iskolákat és az érdeklődőket a Szudéták, illetve a német kisebbség vonatkozásában (lásd. www.antikomplex.cz).

52 Regényének német fordítása (*Ein herrlicher Flecken Erde*, 2009, Eva Profousová fordítása) két irodalmi díjat kapott Németországban.

53 A cseh nyelvi környezetben a név egyrészt a 'kirobban', illetve 'kitör' igét, másrészt a 'törés' vagy 'szakadás' főnév többes számú alakjait idézi.

a szerzők a megtört koherenciával jellemezhető kultúránk által meghatározott három időszakot tárgyalják – ti. az emlékezet ez esetben a jelen és a jövő számára is kulcsfontosságú feladatot jelöl ki.

A 20. század történelme mint irodalmi téma

A szakírók értékelése szerint az új évezred cseh irodalmának egyik legizgalmasabb sajátossága az erőteljes visszatérés a történelmi tematikákhoz.⁵⁴ A 90-es évek elején kirobbant életrajzi és önéletrajzi irodalom, amely az uralkodó kánon változásait is tükröző irodalmi hullámot indított, bőséges anyagot szolgáltatott a következő évek alkotói számára. A kortárs irodalmi kultúra ismételten reagál a történelmi és politikai eseményekre, de megint csak más módon. A szélesebb közönség figyelmét célzó kötetek a 20. század jelentékeny személyiségeit mutatják be, ugyanakkor megváltozott profillal, rendszerint a maguk hétköznapi valóságában. Az aktuális cseh történelmi önértelmezés megengedőbb a kritika, illetve az intimebb ábrázolás irányában, amely az ikonikus személyiségeket hús-vér emberekként mutatja be. Ebben az összefüggésben elsősorban T. G. Masaryk, Václav Havel, Miloš Forman, Milan Kundera vagy Pavel Juráček életrajzait kell megemlíteni. A prózai alkotások filmes feldolgozása mellett sajátosan produktív műfajként jelent meg a képregény. Ilyen például a prágai legendák egyik alakja, a náccal küzdő Rugó (*Pérák*), aki előbb Petr Stančík említett disztópikus regényében, majd egy sikeres képregény szuperhőseként jelent meg. Hasonlóképpen történelmi témát választott Jaroslav Rudiš és Jaromír 99 szerzőpáros is, alkotásuk a filmként is népszerűségnek örvendő *Alois Nebel* (2011), amelynek főhőse a németek kiűzésének korában botladozó átlagember. A jeles hosszútávfutó, Emil Zátopek életrajzi történetét is ugyanez az alkotópáros örökítette meg képregény formában. Szintén Jaromír 99 dolgozta fel Jan Novák szövegének alapján a Mašín testvérek hidegháborús történetét. Életrajzi jellegű egy történelmi személyiség, a náci börtönt megjárt, majd a kommunisták által kivégzett karizmatikus politikus, Milada Horákovát bemutató képregény. A szerzők minőségi igénye és témaválasztása ugyanakkor reflektál arra a jelenségre, amely a kollektív történelmi önértelmezést egy különben eredetileg egyszerű műfaj hőseinek alakjára vetíti ki. A legújabb életrajzi képregények

megjelentetését két olyan fontos kiadó vállalta, amelyek alapvetően a művelt közönség olvasóit célozzák meg.

A személyes, belső drámaiság prózái

„*Maszkabálba megyek, költői én leszek, beöltözök annak, aki valamit érez!*”⁵⁵ – Olga Stehlíková költő és szerkesztő, aki Jaroslava Oválská álnéven jegyezte a provokatív verseket tartalmazó kötetét, az utóbbi évtized domináns vonulatára figyelmeztet, amelynek fő motívuma a belső drámaiság.⁵⁶ Ezek sorában kell megemlíteni Jáchym Topol nagy ívű és sokrétegű társadalmi freskóját,⁵⁷ amelynek főszereplője egy valódi ellenhős, Ondřej Štindl⁵⁸ illúziók elvesztését tematizáló regényét, továbbá Emil Hakl műveit, amelynek gerincét a személyes bosszú képezi. Mégis, sajátos módon, a kortárs társadalmi defektusok autentikus ábrázolásának problémáit a legérzékenyebb módon költők képesek megjeleníteni. Legújabban Petr Borkovec⁵⁹ prózái, illetve Daniel Hradecký prozaikus munkái⁶⁰ hívták fel magukra a figyelmet. Ivana Myšková prózai szövegei szintén a lírai kifejezés felé hajlanak, kötetei⁶¹ különös nyelvi parádicsomot építenek. Dora Kapralová prózai köteteire⁶² a forma és a nyelv iránt fölöttébb igényes próza jellemző, ugyanakkor a jelentésrétegek célszerű alkalmazásával teret és időt teremt a kortárs európai ember referenciahálózata számára is.

Másfelől azonban a nézőpont szubjektivizációja alapvetően az utóbbi idők női szerzőinek kortárs irodalmi fellépéséhez kapcsolható. A felmérések szerint az olvasók többségét immár nők alkotják,⁶³ a jelek szerint a női szerzők iránti olvasói érdeklődés a klasszikus szerző(nő)k új kiadásának és értelmezésének hullámát generálja. Megfigyelhető

55 „*Půjdu na maskární za lyrický subjekt/ půjdu za tobo, kdo něco prožívá!*” [Pató Attila fordítása], Jaroslava OVÁLSKÁ, *Za lyrický subjekt*, Druhé město, 2018.

56 *V souřadnicích mnohosti*, 814.

57 Jáchym TOPOL, *Citlivý člověk*, Torst, Praha, 2017.

58 Ondřej ŠTINDL, *Až se ti zatočí hlava*, Argo, Praha, 2020.

59 Petr BORKOVEC, *Lido di Dante*, Fra, Praha, 2017; Petr BORKOVEC, *Petrůček Sellier & Petrůček Bellot*, Fra, Praha, 2019; Petr BORKOVEC, *Sebrat klacek*, Fra, Praha, 2020.

60 Daniel HRADECKÝ, *Tři kapitoly*, Listen, Martin, 2020.

61 Ivana MYŠKOVÁ, *Bílá zvířata jsou velmi často hluchá*, Host, Brno, 2017.

62 Dora KAPRALOVÁ, *Zimní kniha o lásce (Téli könyv a szerelemről)*, 2014, magyarul *Egy férfi. Válasz Esterbázy Péternek*, 2016), *Berlínský zápisník* (Berlini napló, 2019), *Ostrovny* (Szigetek, 2019).

63 Stefan BOLLMANN, *Frauen und Bücher. Eine Leidenschaft mit Folgen* (csehül: Host, Brno, 2015, 15).

a 60-as évek kísérleti szövegeinek visszatérése (Věra Linhartová, Sylvie Richterová, Bohumila Grögerová, Zdena Salivarová, Viola Fischerová), vagy a klasszikusoknak új műfajokban tapasztalható megjelenése. Ezúttal csak Božena Němcová (1820–1862) levelezésének kiadására utalunk, amely a „női” olvasás jelentős mérföldkövévé vált. Ez a vonulat kitapintható a jelenkori magyar fordításirodalomban is. Amíg a korábbi évtizedekben a női szerzőket alapvetően a gyerekek és fiatalok számára írott művek körére korlátozták,⁶⁴ a posztmodern kifejezésének igénye felértékelte a szubjektivitás perspektíváját, az új érzékenységet, amelynek voltaképpen szóvivői lehetnek, és így korunk állapotának adekvát formáit nyújthatják. Ilyen értelemben sajátos például a planctus, a halott siratása.⁶⁵ A belső világok és a családi viszonyok deformálódását tematizálja Petra Soukupová legújabb regénye.⁶⁶ Klára Vlasáková műve⁶⁷ viszont az environmentalisztika témáját vezeti be az irodalomba, míg a bestseller író Alena Mornštajnová utolsó prózája⁶⁸ az alternatív történelemírással kísérletezik. Radka Denemarková prózáját⁶⁹ a publicisztika hiányosságainak pótlásaként is értelmezik. A kortárs női szerzők irodalmi értékelésének vitái során gyakran felmerül Petra Hůlová neve, akit első regényének rimbaud-i jellegzetességei okán generációjának legjelentősebb szerzőjével, Jáchym Topollal egy szinten emlegettek,⁷⁰ utóbbi műveinek⁷¹ több kritikus is viszont kifogásolta a távolságtartás és a humor elégtelenségeit.⁷² Pavla Horáková díjazott prózája⁷³ viszont ironikus választ nyújt a férfiaknak a női szerzők iránt megfogalmazott előítéleteire és elvárásaira, amennyiben önironiával és humorral csempézi be

64 Bővebben lásd Marta PATÓ, *Případ genderové intertextuality ve středoevropském areálu, Dora Kaprálová, Ruxandra Cesereanu a Jedna žena Pétera Esterbázyho = Sedm statečných a spol.*, 78.

65 Bohumila GRÖGEROVÁ, *Rukopis (Kézirat)*, 2008, Daniela HODROVÁ *Ta blízkost*, 2019 köteteket említi e kapcsán Blanka ČINÁTLOVÁ, *Hádání s Marností – poetika pomíjivosti*, Czechlit.cz, <https://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-proza-po-roce-2000/hadani-s-marnosti-poetika-pomijivosti/>, [Utolsó hozzáférés: 2021. 03. 15.]

66 Petra SOUKUPOVÁ, *Věci, na které nastal čas*, Host, Brno, 2020.

67 Klára VLASÁKOVÁ, *Praskliny*, Listen, Martin, 2020.

68 Alena MORNŠTAJNOVÁ, *Listopád*, Host, Brno, 2021.

69 Radka DENEMARKOVÁ, *Hodiny z olova*, Host, Brno, 2018.

70 Ivo RÍHA, *Recepte tvorby Petry Hůlové v českém kritickém diskurzu = Sedm statečných a spol.*, 170.

71 Petra HŮLOVÁ, *Strážci občanského dobra*, Torst, Praha, 2010; Petra HŮLOVÁ, *Čechy, země zaslíbená*, Torst, Praha, 2012; Petra HŮLOVÁ, *Macocha*, Torst, Praha, 2014; Petra HŮLOVÁ, *Stručné dějiny hnutí*, Torst, Praha, 2018.

72 Petra Hůlová műveinek kritikái értékelése férfi kritikusok szemszögéből a cseh kritikai diskurzusra vonatkozóan lásd RÍHA, *I. m.*, 185.

73 Pavla HORÁKOVÁ, *A valóságértelmezés elmélete*, ford. JUHÁSZNÉ HAHN Zsuzsanna, Csírimojó, Budapest, 2021.

az emberi értékek közé az olyan jelenségeket, mint a gondoskodás, lassúság vagy a nemzedékek közötti párbeszéd.

Zárszó

Jelen tanulmányunkban mindössze figyelmeztetni tudunk a kortárs cseh próza bizonyos tendenciáira, ugyanis a megfelelő távlat hiányában nem lehet komplexebb képet adni. A tárgyalt irodalmi műveket a tematikai irányok szerint igyekeztünk csoportosítani. Kevésbé tárgyaljuk a kortárs irodalom műfaji újításainak kérdését, itt csupán utalunk az új műfajok megjelenésére. Érzékeltetni kívántuk, hogy a prózában megírt fontos társadalmi témák vizuális formában is megjelennek (képregény). Ennek ellensúlyaként a kortárs irodalomban a precíz prózai kifejezés feladatát egyre inkább a költők vállalják.

Pató Attila fordítása